

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОВОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ ЯК СЛІДЧОЇ ДІЇ

FEATURES OF EXAMINATION OF THE CORPSE RELATED TO EXHUMATION AS AN INVESTIGATIVE ACTION

Ковтун О.О., студентка III курсу

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Сухіна Г.Ю., студентка III курсу

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Завданням правоохоронних органів є повне, всебічне та об'єктивне дослідження всіх обставин справи в кримінальному провадженні. Така їх ефективна діяльність досягається за допомогою проведення слідчих дій. Різновидом таких дій є ексгумація трупа. Необхідність вилучення трупів з місць масових поховань, які були випадково виявленими і стали відомими в ході розслідування, місць поховання трупів в результаті вбивств, а також могил офіційних поховань (на кладовищах) з метою перевірки і уточнення доказів, отримання нової інформації, а також для забезпечення проведення пред'явлення для впізнання, отримання зразків для порівняльного дослідження та судово-медичного дослідження в тих же цілях, але іншими прийомами і методами, об'єктивно вимагає проведення ґрунтового дослідження питань теорії та практики ексгумації на досудовому розслідуванні.

У статті досліджено проблемні питання, які виникають на практиці під час проведення «огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією». Розкрито юридичну та фактичну підстави проведення даної слідчої дії. Показано основні тенденції її розвитку та проблеми, які потребують вирішення. Проаналізовано всі необхідні етапи проведення слідчої дії: від планування до оформлення результатів. Звернено увагу на особливості місця проведення, визначено коло учасників даної слідчої дії. Зазначено діяльність органів досудового розслідування та експертних підрозділів, спрямованих на розробку нових та вдосконалення існуючих засобів та методів збору доказів, а також злочинів проти життя людини, наслідком яких є його смерть. Висвітлено морально-етичну сторону проведення ексгумації (і тому залишається проблемним питання порушення прав сім'ї померлого чи його близьких родичів) та рекомендації щодо запровадження процедури надання дозволу на виконання такої процесуальної дії. На основі дослідження чинного кримінально-процесуального законодавства України та міркувань вчених ми дійшли до висновку, що ексгумація трупа відноситься до пізнавальних процесуальних дій кримінального провадження.

Ключові слова: ексгумація, слідчі дії, огляд трупа, кримінально-процесуальні дії.

The task of law enforcement agencies is a complete, comprehensive and objective investigation of all the circumstances of the case in criminal proceedings. Such effective activity is achieved through investigative actions. A kind of such action is the exhumation of a corpse. The necessity to remove corpses from mass graves that were accidentally discovered and became known during the investigation, burial places of corpses as a result of killings, as well as graves of official burials (in cemeteries) to verify and clarify evidence, obtain new information, and to ensure conducting a presentation for identification, obtaining samples for comparative research and forensic examination for the same purposes, but with different techniques and methods, objectively requires a thorough study of the theory and practice exhumation of the pre-trial investigation.

The article considers the problematic issues that arise in practice during examination of the corpse related to exhumation. The legal and factual grounds for this investigative action are disclosed. The main tendencies of its development and problems that need solution are showed. All the necessary stages of the investigative action are analyzed: from planning to registration of results. Attention is paid to the peculiarities of the venue, the circle of participants of this investigative action is defined. The activities of pre-trial investigation bodies and expert units aimed at developing new and improving existing means and methods of gathering evidence, as well as crimes against human life, which result in his death, are indicated. The moral and ethical side of the exhumation (therefore, the issue of violation of the rights of the family of the deceased or his close relatives remains problematic) and recommendations for the introduction of the procedure for granting permission to perform such a procedural action are highlighted. Based on the study of the current criminal procedure legislation of Ukraine and the arguments of scientists, we came to the conclusion that the exhumation of the corpse refers to the cognitive procedural actions of criminal proceedings.

Key words: exhumation, investigative action, examination of the corpse, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Ефективне розслідування злочинів багато в чому залежить від правильного й організованого виробництва слідчих дій, в результаті яких збираються, закріплюються і досліджуються, а в подальшому і використовуються докази, що викривають особу у вчиненні злочину, а також встановлюють і інші обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі.

Положення кримінально-процесуального права визначають, що основним способом збирання, дослідження, оцінки та використання доказів є слідча дія, в результаті проведення якої слідчий отримує певний обсяг доказів, що є основним засобом встановлення всіх обставин розслідуваної події. Однією з таких є огляд, пов'язаний з ексгумацією трупа, закріплений в ст. 239 КПК України, і який на даний час проводиться досить рідко. Для з'ясування особливостей порядку підготовки та її проведення, що в практичній діяльності викликають складності, слід звертатися до інших нормативно-правових актів.

В юридичній літературі окремі проблеми ексгумації трупа та вилучення зразків для проведення експертних досліджень досліджували О.Х. Поркешан, В.П. Бахін, Кудрявцев В.Л., Д.А. Натуга, В. І. Галаган, М.Й. Кулик, Н.С. Моргун, Ю.В. Терещенко, Стельмах В.Ю. та інші вчені.

Мета роботи полягає у висвітленні особливостей «огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією», конкретизації проблемних питань, пов'язаних з проведенням даної слідчої дії, її етапів та підстав для проведення.

Виклад матеріалу. Слово «ексгумація» походить з латинського «*exhumation*», (*ex* — з і *humus* — земля, ґрунт) і означає вилучення трупа з землі. Відповідно класифікації, запропонованої О.Х. Поркешаном та допрацьованої В.І. Шикановим, ексгумації поділяють на офіційно дозволені (законні), до яких належить і ексгумація, пов'язана з оглядом трупа, та випадкові, причиною яких є хуліганські чи релігійні мотиви [1, с. 6].

У науці кримінального процесу не склалося єдиного підходу до розуміння правової природи ексгумації. Думки

вчених діляться на дві групи. Одні вчені вважають, що ексгумація є самостійною слідчою дією, оскільки інформація, отримана в результаті ексгумації, носить доказовий характер. Інша група вчених дотримується думки, що ексгумація є лише засіб отримання даних для огляду трупа. Видається більш правильною позиція В.Ю. Стельмаха, який відзначає наступне: «незважаючи на те, що ексгумація не є «самодостатнім» слідчою дією» і майже завжди вимагає певного продовження, вона прямо закріплена в процесуальному законодавстві, і саме її проведення «знімає всі питання щодо того, яким чином стало можливим проведення експертного дослідження похованого трупа» [2, с.21].

Можна сказати, що огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією є особливим різновидом огляду трупу, і проводиться з дотриманням правил огляду трупа, проте має ряд відмінних рис. Почати слід з того, що для проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією як і будь-якої слідчої дії необхідна наявність фактичної та юридичної підстав. Фактичною підставою проведення ексгумації є наявність достовірних доказів того, що в певному місці, де похований труп, на ньому чи біля нього могли залишитися сліди, що мають важливе значення для кримінального провадження. Юридичною підставою є вмотивована постановою прокурора.

Перший етап слідчої дії - планування ексгумації, насамперед, вимагає відповіді на питання про мету цієї процесуальної дії і про можливість її досягнення, тобто про доцільність. Мета полягає в проведенні огляду (первинного чи повторного), а також створенні належних умов для судово-медичного дослідження, призначення інших видів експертиз, пред'явлення для впізнання тощо [3, с. 377]. При цьому слід враховувати кілька обставин: по-перше, мають бути сформульовані питання, які потрібно вирішити в ході ексгумації для дослідження трупа і наступних слідчих дій, по-друге, врахувати зміни, яких зазнає труп в могилі після поховання, і які можуть унеможливити встановлення фактів, що цікавлять слідство. Саме тому на підготовчому етапі проведення ексгумації слід оцінити можливий стан трупа, з огляду на часові фактори, особливості впливу зовнішніх факторів, передбачувані причини смерті, а також фізіологічний стан особи до настання смерті. Комплексний аналіз цих відомостей дозволить визначити принципову можливість подальшого експертного дослідження вилученого трупа і, як наслідок, доцільність проведення ексгумації. Виняток можуть скласти ті випадки, коли потрібне повторне дослідження кісткових тканин, які втрачають свої властивості набагато довше і менше схильні до зовнішніх впливів [4, с.22]. Перелік підстав для проведення ексгумації трупа не є вичерпним. Категорія «необхідність» для цієї слідчої дії носить оціночний характер, адже для кожного кримінального провадження є свої вагомні підстави, які визначають слідчий, прокурор. Проте якщо в матеріалах кримінальної справи вже містяться фактичні дані, що дозволяють встановити відомості, необхідні для повного і всебічного встановлення всіх обставин у справі, без звернення до процедури ексгумації; або отримання інформації, якої бракує можливо отримати шляхом проведення інших слідчих або процесуальних дій, без ексгумації (виймка документів, допит свідків і т.д.), то прокурору, слідчому слід відмовитися від проведення розшукової дії, передбаченої статті 239 КПК [5].

Таким чином, приймаючи рішення про необхідність проведення ексгумації, потрібно:

1). отримати консультацію судово-медичного експерта або допитати його в якості спеціаліста про можливість подальших дій з трупом з урахуванням конкретних обставин справи і особливостей поховання трупа (часу, що пройшов з моменту поховання, погодних умов, механізму заподіяння смерті і т.д.);

2). надати можливість судово-медичного експерта оцінити наявні в кримінальній справі дані в контексті необхідності проведення ексгумації [6, с.21].

Ексгумація трупа здійснюється після прийняття рішення про доцільність витягу трупа з місця поховання за постановою прокурора. Згідно з частинами 1, 2 статті 239 КПК України до учасників проведення ексгумації належать слідчий чи прокурор, судово-медичний експерт, службові особи органів місцевого самоврядування та двоє понятих. Однак фактичне коло учасників ексгумації виявляється ширшим, ніж це вказано в КПК України. Зокрема, у багатьох випадках під час проведення ексгумації трупа необхідною є участь адміністрації та інших працівників цвинтаря, які вказують, де знаходиться потрібна могила, роблять заяви щодо обставин поховання трупа тощо. Крім цього, вкрай важливою під час проведення ексгумації є участь не лише судово-медичного експерта, а й фахівця-криміналіста та інших спеціалістів (наприклад, фахівця-археолога), якщо в цьому є потреба. Нерідко слідчий визнає за доцільне участь в ексгумації родичів покійного (при їх на те згоді або бажанні) чи інших осіб, які здійснювали поховання. Участь у ексгумації громадян, які безпосередньо проводили поховання, у низці випадків є особливо доречною, оскільки дозволяє уникнути помилок в об'єкті ексгумації та місці розташування могили. У безпосередньому вийманні трупа із землі (викопування, підняття труни) беруть участь помічники слідчого, які є технічними виконавцями, зазвичай, це працівники чергових частин, оперативних підрозділів. Якщо часно неможливо залучити судово-медичного експерта, за необхідністю проведення експертизи труп може бути доставлений до експертного закладу. Конкретизація зазначеного питання міститься в Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затверджена Міністерством охорони здоров'я від 17 січня 1995 №6. Тож відповідно до пункту 1.6 Інструкції: «фахівці судово-медичні експерти можуть залучатися у встановленому законом порядку до участі в початкових та інших слідчих діях: огляду трупів на місці події (знайдення), ексгумації, вилучення зразків та інших» [7, с.2]. Слід зазначити, що їх роль є досить важливою, адже саме від їх висновку залежатимуть подальші дії прокурора та слідчого, тому слід попередити експертів про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 КК України за завідомо неправдивий висновок або відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків.

До того ж, важливе значення на практиці має місце, з якого може бути проведена ексгумація трупа під час розслідування кримінального правопорушення: «місце поховання» чи «могила». Для визначення більш точного терміну слід звернутися до статті 23У «Про поховання та похоронну справу», де зазначено, що «місце поховання» є ширшим поняттям, ніж «могила». Тому доцільно використовувати останнє для проведення ексгумації трупа [8, с. 2].

Відповідно до частини 2 статті 239 КПК «Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан». Зі змісту цієї норми можна зробити висновок, що дана слідча дія проводиться лише з місця офіційного поховання, коли органам досудового розслідування заздалегідь відомо, труп якої особи поховано і де саме. Лише в цьому випадку повинен складатися протокол про проведену слідчу (розшукову) дію. Якщо припустити можливість ексгумації таємно похованого трупа, то виникає питання про підстави проведення цієї дії: необхідність повторного огляду трупа, додаткової чи повторної експертизи [9, с.22]. Крім того, втрачається можливість забезпечення гарантій прав учасників ексгумації трупа, в першу чергу близьких родичів покійного.

Враховуючи морально-етичну сторону проведення ексгумації трупа, доцільно було б отримати дозвіл роди-

чів на проведення такої дії. На даний час залишається це питання залишається невирішеним. Чинний Кримінально-процесуальний кодекс не дає відповіді на таке питання, що робить його не досконалим. Враховуючи моральну сторону ексгумації, на нашу думку, слід законодавчо закріпити порядок отримання такого дозволу від родичів на проведення даної процесуальної дії. Також слід врахувати випадки, коли члени сім'ї чи близькі родичі померлого відмовляють у наданні дозволу на проведення ексгумації. Тому однозначно виникає потреба внести зміни до чинного кримінально-процесуального законодавства. З вищесказаного пропонується під час винесення постанови прокурором щодо проведення ексгумації трупа, надати таку постанову для ознайомлення членів сім'ї чи близьким родичам померлої особи, які в свою чергу мають письмово викласти у постанові свою думку щодо надання дозволу або ж заперечення. За відсутності їх дозволу щодо ексгумації трупа прокурору необхідно звернутись із клопотанням про проведення ексгумації без дозволу із письмовим підтвердженням відсутності такої згоди. Тобто, якщо родичі померлої особи заперечують щодо проведення ексгумації, дане питання має вирішувати слідчий суддя за клопотанням прокурора.

У випадках ексгумації трупів, на думку ЄСПЛ у рішеннях у справі «Сольська і Рибницька проти Польщі», заява №30491/17, необхідно відшукувати механізми поєднання публічних інтересів держави з правами близьких і родичів. Адже право на повагу до приватного і сімейного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції, поширюється й на випадки залишення в спокої тіла людини, яка померла.

Важливість заключного етапу огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією полягає у тому, що на ньому здійснюють передбачену процесуальною формою фіксацію його ходу та результатів, що унормовано частиною 6 статті 239 КПК України. Перебіг і результати

зазначеної слідчої (розшукової) дії фіксуються в протоколі ексгумації трупа, в якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось, а також речі та об'єкти, що вилучено для дослідження. Судово-медичний експерт в ході огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією проводить детальний зовнішній огляд та дослідження трупа, вилучає зразки тканин і органів або частин трупа для проведення експертних досліджень, також допомагає в описанні трупної фауни при складанні протоколу ексгумації. До протоколу можуть бути долучені додатки – фототаблиці, відеозапис, що відображають етапи ексгумації та дозволять наочно відобразити загальний стан місця поховання та труни, що в процесі викопування (ексгумації) порушується [10, с.71]. Неналежне оформлення ходу та отриманих результатів може поставити під сумнів допустимість доказів, одержаних внаслідок проведення інших процесуальних дій, пов'язаних з ексгумацією: огляду, одержання зразків для експертизи, різного виду експертиз ексгумованого трупа.

Висновки. Отже, закріплена в статті 239 КПК України слідча дія «огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» є особливою, порівняно з іншими слідчими діями, і складається з двох послідовних дій. Полягає в тому, що перша дія, ексгумація, забезпечує подальший порядок отримання доказової бази для кримінального провадження, тобто є необхідною, але лише організаційною для другої - дослідженню та проведенню експертизи для отримання доказів. Загалом дана слідча дія спрямована на виявлення, фіксацію, дослідження, перевірку доказів у кримінальному провадженні. Складний характер розглянутого слідчої дії висуває підвищені вимоги до її проведення: основою має бути законність та доцільність запланованих дій, наявність юридичної та фактичної підстав і дотримання законом визначеної процедури, про що обов'язково має зазначатися в протоколі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поркшеян О. Х. Судебно-медична експертиза ексгумованого трупа лекція для лікарів-курсантів / О. Х. Поркшеян. - Выпуск первый : ексгумация трупов, поводы к ним. Краткая историческая справка. Организация и проведение ексгумации. Изменения трупа и одежды на нем в могиле. - Ленинград, 1971. С. 6.
2. Стельмах В. Ю. Процесуальний порядок і проблеми виробництва ексгумації трупа у кримінальному судочинстві. *Адвокат*, 2016. № 1. С. 21-27.
3. The scientific and practical commentary to the Criminal Procedure Code of the Russian Federation / gen. ed. by VM Lebedev and VP Bozhyev. Moscow, 2014.
4. Єремєєв С. Г. Ексгумація: міждисциплінарний підхід // *Вчені записки Київського юридичного інституту МВС Росії*. 2018. Т.3. №1. С. 20-24
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88
6. Кудрявцев В. Л. Виробництво ексгумації: кримінально-процесуальні і криміналістичні аспекти. URL: www.iauj.net (дата звернення: 05.05.2020)
7. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 URL : (дата звернення: 05.05.2020)
8. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року №1102-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 7. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15> (дата звернення: 07.05.2020)
9. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України: навчальний посібник / В. І. Галаган та ін. Київ, 2018. С. 1
10. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция для студентов и слушателей юридических вузов / В. П. Бахин. Київ, 1999.
11. Натура Д.А. Ексгумація: поняття, процесуальна регламентація, тактика / Д.А. Натура, А.Г. Филиппов // *Вестник криминалистики*; отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 4(8). С. 5. Москва: Спарк, 2003. URL: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=107593>